

Mădălina Strehie

Cariere de subofițeri în unele inscripții romane din Dacia

Careers of non-commissioned officers in some roman inscriptions from Dacia

Abstract: *The army was the main agent and actor of Romanization at the same time. This was also true for Dacia, as evidenced by the epigraphic texts found here. This study analyzes some of the Roman inscriptions discovered in Dacia, having as subjects Roman non-commissioned officers. The most important for the Roman army were the non-commissioned officers, because they were the ones who effectively dealt with the training of recruits, but at the same time ensured the link between the officers and the troop. The most numerous non-commissioned officers, and even the most important, were the centurions that actually make the object of our analysis. We note that these centurions we find in the inscriptions have an extraordinary career, fulfilling the centurion function in several Roman units and subunits, some of them being advanced to the rank of officer. Some of the centurions about whom we find out from the Latin inscriptions on Dacian territory, selected by us, have an old Italic origin, due to the fact that they belong to the Italic tribes. The non-commissioned officers' careers in Dacia also demonstrate, once again, the perfection and professionalism of the Roman army, which knew how to manage war, as well as peace with the help of its military men, regardless of their military rank.*

Cuvinte-cheie: *armata romană, centurioni, inscripții latine, provincia Dacia, romanizare*

Keywords: *Roman army, centurions, Latin inscriptions, province of Dacia, Romanization.*

Introducere

Armata romană a fost brațul înarmat al Romei, dar totodată și cea mai eficientă instituție a sa. Cetatea Eternă a cucerit, s-a globalizat și a globalizat lumea prin agentul ei cel mai bun și pregătit, militarul roman. Dacia, ca provincie a Romei, nu a făcut excepție în ceea ce privește Romanizarea, ea fiind cucerită, supusă și împânzită de agenți ai

Romanizării, anume militarii romani, astfel încât *Dacia capta est*. (Dacia a fost acaparată - trad.n) Modelul roman a fost implementat și în Dacia de către militarii romani, toți indiferent de gradul lor militar, de la generali, la ofițeri, la subofițeri până la simpli *militēs* (soldați) au acționat ca veritabili *fabri* (meșteșugari) de civilizație romană la Nord de Dunăre.

Studiul nostru se oprește asupra unora dintre subofițerii armatei romane staționate în Dacia, cei care formau cu adevărat un corp de specialiști în meșteșugul războiului, centurionii, analizându-le cariera și rangul, așa cum apar ele în câteva inscripții din Dacia.

În primul rând și subofițerii romani aveau o ierarhie bine prestabilită, ei fiind primele cadre militare care se ocupau de recruți, cei care se ocupau de instrucția acestora și de integrarea tinerilor soldați în mașinăria de război, aproape desăvârșită, a Romei. Așadar subofițerii erau poate cele mai numeroase cadre militare, dar și cele mai importante, fără munca lor, sistemul militar roman nu ar fi funcționat. Inscripțiile romane din Dacia au și personaje celebre din rândul centurionilor romani, cariere pe care le analizează și comentează studiul nostru.

Legiunea era unitatea de bază a armatei romane, care era divizată la rândul ei în alte sub-unități militare, atât de infanterie (cele mai multe), dar și de cavalerie. Astfel, o legiunea avea 10 cohorte, fiecare cohortă având șase centurioni la comandă, care purtau următoarele denumiri: *hastatus prior*, *hastatus posterior*, *princeps prior*, *princeps posterior*, *triarius – pilus – prior*, *triarius – pilus – posterior*. Cel mai mic grad de centurion (subofițer roman era acela de *hastatus posterior*, iar cel mai mare era acela de *primus pilus*.¹

Denumirile gradelor centurionilor romani proveneau de la liniile de bătaie ale frontului roman, *acies*: prima linie era formată din *hastati* = recruții noi, cei care încasau primii șocul luptei, denumirea lor fiind de la arma de atac *hasta*=suliță, centurionii acestora erau *hastatus prior* = sulițașul de mai înainte și *hastatus posterior* = sulițașul de mai pe urmă (așadar inferior ca rang celuilalt); a doua linie a *acies*-ului roman era formată din *principes*, soldații cei mai experimentați, conduși de centurioni precum *princeps prior* = soldat fruntaș de mai înainte și *princeps posterior* = soldat fruntaș de mai pe urmă, desigur că *princeps prior* era superior în grad lui *princeps posterior*, dar ambii le erau superiori ca rang militar lui *hastatus prior* și *hastatus posterior*; a treia linie, ultima din *acies* era formată din *triarii* un fel de veterani reangajați în armata romană, cei mai buni soldați ai Romei, cei care aveau o vastă experiență de luptă, conduși de centurioni precum *pilus prior* sau *primus pilus* și *pilus posterior*. Denumirea lor vine de la o armă, anume *pilum* = suliță, lance. Ar trebui să luăm în calcul pentru traducere, termenul de lance, fiind se pare o diferență între armele romane cum erau *hasta* și *pilum*, probabil că *hasta* era de aruncat fiind mai ușoară, iar *pilum* de parare și de

1. Apud Constantin C. Petolescu, *Epigrafiă latină*, București, Editura Ars Docendi, 2001, pp. 75-76.

împuns.

Deși centuriile nu aveau număr de ordine², exista totuși o ierarhie între centurioni, așa cum am detaliat în cele de mai sus.

Promovarea la rangul de centurion era și ea bine statuată, existând patru posibilități:

1. funcționarea ca soldat subaltern la comandantul unei legiuni, sau cohortă;
2. fost *miles* pretorian (așadar de proveniență italică, pretorienii fiind trupe de elită exclusiv italici, cel puțin în perioada de glorie a Gărzii Pretoriene);
3. numirea directă de către comandanții legiunilor sau a cohortelor;
4. foști membri în administrația locală³.

Mulți dintre centurionii cei mai de neam ales și care aveau o carieră militară excepțională puteau intra în ordinul ecvestru. De asemenea, exista și reversul, anume ca foști membri ai ordinului ecvestru să devină centurioni, adică degradau, de la funcția de ofițer, cuvenită tagmei lor, treceau într-o altă categorie de subofițer.

Cariere de subofițeri remarcabili din unele inscripții din Dacia

Cariere de subofițer (CV de centurion)⁴

CIL, III, 7904; IDR, III/2, 205, p. 180

EPONAB(US) ET CAMPESTRIB(US) SACR(UM)

M(ARCUS) CALVENTIUS VIATOR

(CENTURIO) LEG(IONIS) IIII F(LAVIA) F(ELICIS)

EXERC(ITATOR) EQ(UITUM) SING(ULARIUM)

C(AI) AVIDI NIGRINI

LEG(ATI) AUG(USTI) PR(O)PR(AETORE)

V(OTUM) S(OLVIT) L(IBENS) M(ERITO)

În numele celor sacri din *Epona* și din *Campestris*, *Marcus Calventius Viator*, centurion al Legiunii a IV-a Flavia Felix (cea fericită), instructor al cavalerilor singulari (cavalerii unici-trupe speciale ale armatei romane, fiecare cavaler acționa pe cont propriu-s.n.) a îndeplinit de bunăvoie făgăduința sacră celui care a meritat, Caius Avidius Nigrinus, guvernator cu rangul de pro-pretor (în locul pretorului).-trad.n.

În acest text epigrafic avem de a face cu un centurion remarcabil, provenit, cel mai probabil, din rândul foștilor *militēs* pretorienii, mai ales că el era instructor pentru cavalerii speciali. Tindem să credem că era primul dintre centurioni, mai ales că era la comanda unor trupe de cavalerie, deoarece comandanții de cavalerie, indiferent de grad erau superiori comandanților de infanterie. Centurionul are *tria nomina*, *Marcus Calventius Viator*,

2. Cf. Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, Editura Ars Docendi, 2002, p. 39.

3. *Apud*, Adrian Goldsworthy, *Totul despre armata romană*, Traducere din limba engleză de Liana Stan, București, Editura Enciclopedia RAO, 2008, p. 70.

4. ****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul III, Dacia Superior 2, Ulpia Traiana Dacica Sarmisegetusa (IDR, III/2)*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Ioan Pisoși Volker Wollmann, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 80.

ceea ce-i demonstrează cetățenia romană. De asemenea, se pare că a fost subaltern al guvernatorului *Caius Avidius Nigrinus*, căruia îi dedică inscripția, după cum i-a făgăduit.

Limba latină folosită aici este una corectă gramatical, utilizându-se cazul Nominativ (N.) pentru cel care dedică, anume centurionul nostru *Marcus Calventius Viator* și cazul Dativ (D.) pentru cel căruia i se dedică textul epigrafic.

Inscripția face parte din categoria celor votive. Prin această inscripție se dezvăluie cât de importantă i se dădea Daciei de către Imperiu, din moment ce se afla aici în misiune un subofițer din trupele de elită ale Romei. Formula epigrafică *V. S. L. M.* este foarte uzuală în epigrafia latină, demonstrând caracterul votiv al textului epigrafic.

Carieră de subofițer (CV de centurion provenit din tagma cavalerilor)⁵

IDR, III/2, 429, p. 264

SEX(TUS) PILONIUS SEX(TI) F(ILIUS)

STE(LLATINA TRIBU) MODESTUS

BENEVENTO (CENTURIO) LEG(IONIS) IIII

F(LAVIAE) F(ELICIS) III HASTATUS POST(ERIOR)

ANN(ONRUM) XXXVII

ORDINE(M) ACCEPIT EX EQUITE ROMANO

MILITAVIT IN LEG(IONE)VII CL(AUDIA) P(IA) F(IDELI)

ET VIII AUG(USTA) ET XI C(LAUDIA) P(IA) F(IDELI)

I MINER(VIA)P(IA) F(IDELI)

STIPENDIS CENTURIONICIS XVIII

H(IC) S(ITUS) E(ST)

T(IBI) T(ERRA) L(EVIS)

Sextus Pilonius Modestus, fiul lui Sextus, din tribul Stellatina, din Beneventum, centurion al Legiunii a IV-a Flavia Felix (Flavia cea fericită), de trei ori sulițaș în ariergardă, (centurion ca sulițaș din ariergardă) a fost acceptat la 37 de ani în ordin (în cadrul subofițerilor) dintr-un cavaler roman, a luptat în Legiunea a VII-a Claudia, loială în credință și în Legiunea a VIII-a Augusta (a lui Augustus) și în Legiunea a XI-a Claudia loială în credință și în Legiunea I Minervia loială în credință, îndeplinind serviciul militar de centurion timp de 19 ani. Aici este îngropat (depus). Să-ți fie ție țărâna ușoară. -trad.n.

În cazul acestui text epigrafic este vorba despre cariera unui centurion provenit din tagma cavalerilor. Tot de proveniență italică, *Sextus Pilonius Modestus*, își menționează tribul și localitatea din Italia. Nu știm de ce a fost centurion, practic retrogradând din rândul ofițerilor în rândul subofițerilor, el fiind *hastatus posterior*, servind în patru legiuni timp de 19 ani, îndeplinind serviciul de centurion și nu milițiile ecvestre.

Este foarte interesant că *Sextus Pilonius Modestus* menționează faptul că provine din rândul cavalerilor romani, prin expresia – *ex equite Romano* – și că a fost acceptat în

5. ****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul III, Dacia Superior 2, Ulpia Traiana Dacica Sarmisegetusa (IDR, III/2)*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 264.

rândul subofițerilor la vârsta de 37 de ani, servind armata romană timp de 19 ani ca și om de bază al sistemului militar roman, primul eșalon al celor care executau instrucția oștii romane.

Inscripția de mai sus face parte din categoria inscripțiilor funerare, deoarece ea îi este dedicată centurionului amintit mai sus, la moartea sa, fiindu-i amintită cariera militară, CV-ul său. Cazul folosit aici este N. și nu D. pentru numele, *tria nomina* (care ne dezvăluie un alt cetățean roman) și pentru funcțiile sale, probabil că inscripția îi este dedicată de cei care i-au fost *heres/heredes* = moștenitor/moștenitori. Formulele epigrafice: *H. S. E* și *T. T. L* atestă încă o dată, fără echivoc, categoria funerară a inscripției. Dacă adunăm anul includerii în cadrul eșalonului inferior de comandă al armatei romane a lui *Sextus Pilonius Modestus* cu anii de serviciu centurional, anume de 19 ani avem o sumă de 56 ani, care probabil a reprezentat vârsta decesului centurionului nostru. Ea se încadrează mediei de vârstă a militarilor romani cu grad, nu simplii militari.

De asemenea, toate legiunile în care a servit erau distinse în cadrul armatei romane, trei dintre ele având epitete precum: *piafidelis*, o expresie foarte greu traductibilă în limba română. Este interesant că pentru legiunile în care a servit ca și centurion se folosește cazul Ablativ (Abl.), cerut de către prepoziția *in*.

Carieră de subofițer (CV de centurion)⁶

CIL, III, 6186; IDR, V, 179, pp. 212-213

D(IS) M(ANIBUS)

TIB(ERII)S) CLAUDIUS TIB(ERII) F(ILII)S)

QUIRINA (TRIBU) ULPIANUS

DOM(O) LAOD(ICEA) SYRIAE

(CENTURIO) LEG(IONIS) X GEM(INAE)

ET III FL(AVIAE)ET XII FULM(INATAE)

ET III CYR(ENAICAE)ET X FRET(ENSIS)

ET II ADIUT(RICIS)ET V MA(CEDONICAE)

VIXIT ANNIS LVI

H(ERES) S(EPULCRUM) F(ACIENDUM) C(URAVIT)

Zeilor Mani, Tiberius Claudius Ulpianus, fiul lui Tiberius, din tribul Quirina din casa Laodicea a Siriei, centurion al Legiunii a X-a Gemina (Geamănă, Dublă) și al Legiunii a IV-a Flavia și al Legiunii a XII-a Fulminata (Fulgerătoare), și al Legiunii a III-a Cyrenaica (din Cyrene) și al Legiunii a X-a Fretens și al Legiunii a II-a Adiutrix (Ajutătoare) și al Legiunii a V-a Macedonica, (din Macedonia) a trăit timp de 56 de ani. Moștenitorul s-a îngrijit de mormântul care trebuia să-i fie făcut.-trad.n.

Această inscripție este una funerară, standard, deoarece începe cu formula *D. M., Dis Manibus* = *Zeilor Mani*, zeii Mani fiind un fel de ghizi pentru sufletele celor decedați

6. ****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria a doua, *Inscripțiile din Scythia Minor, Volumul V, Capidava-Troesmis-Noviodunum*, Adunate, însoțite de comentarii și Indici de Emilia Doruțiu - Boilă, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, pp. 212-213.

în lumea de apoi. Și în acest text epigrafic latin, funerar, avem o carieră remarcabilă a unui subofițer al armatei romane, tot centurion, cetățean roman după cele *tria nomina* și după tribul, foarte vechi, *Quirina*, menționându-și filiația, mai rară utilizată în inscripțiile personajelor din eşaloanele inferioare de comandă ale armatei romane. Observăm că subofițerul, centurionul nostru are același prenume cu al tatălui său, *Tiberius*, fiind cel mai probabil primul născut al familiei.

Tiberius Claudius Ulpianus, fiul lui *Tiberius*, probabil tot centurion și acesta, era din tribul *Quirina*, din casa *Laodicea* din *Syria*, a servit în șapte legiuni, toate celebre: *a X-a Gemina*, *a IV-a Flavia*, *a XII-a Fulminata*, *a III-a Cyrenaica*, *a X-a Fretens*, *a II-a Adiutrix* și *a V-a Macedonica*. Așadar a cunoscut în profunzime armata romană, fiind un om de bază al instrucției mecanismului de forță al Romei, având, prin urmare, o carieră foarte prodigioasă, cunoscând meșteșugul lui Marte foarte bine, din moment ce a servit în șapte dintre legiunile Romei, recomandat de calitățile sale de instructor militar. Deși inscripția începe în cazul D., în mod corect deoarece li se dedică Zeilor Mani, numele centurionului nu este în D., cum ar fi fost corect, deoarece lui i se dedică monumentul funerar, ci este în cazul N. Legiunile în care a servit se află în cazul Genitiv (G.), în mod corect. Pentru exprimarea vârstei centurionului se folosește cazul Abl.

Vârsta decesului este la 56 de ani, iar monumentul funerar și totodată CV-ul subofițerului i-a fost dedicat de către moștenitorul legal, *heres*. Găsim și o construcție perifrastică pasivă: *faciendum*, folosită pentru a demonstra necesitatea ridicării monumentului funerar de către *heres*, cel mai probabil îngrijirea de cele necesare comemorării centurionului *Tiberius Claudius Ulpianus* fiind o clauză testamentară.

Dintre centurionii care au făcut armată din recruții Romei în lumina inscripțiilor selectate de noi pentru acest studiu, personajul *Tiberius Claudius Ulpianus* are cel mai impresionant CV.

Observăm că sunt foarte interesante și numele legiunilor romane, toate denotând fie regiunea de formare, fie modalitatea de constituire, fie un epitet, fie un patronaj divin, cel mai frumos și sugestiv îl considerăm a fi *Fulminata*, provenind de la verbul *fulmino* = a fulgera, a trăsni⁷. Fulgerul/trăsnetul era un simbol al armatei romane, fiind pe scuturile trupelor, ca pecete a șefului panteonului roman, Iuppiter. Simbolul acesta era cu mult mai vechi în civilizația romană, fiind o moștenire etruscă, dar și indo-europeană.

Pentru numărul de ordine al legiunilor în care a servit bravul centurion se folosește, corect, numeralul ordinal. Formula epigrafică: *H. S. F. C.* este mai rar utilizată în textele epigrafice latine.

7. Cf. Gh. Guțu, *Dicționar Latin-Român*, Ediție revăzută și completată, București, Editura Științifică, 1993, p. 186.

Concluzii

Subofițerii armatei romane au reprezentat principala verigă de legătură între corpul armatei și comandanții ei. Nu ar fi fost posibile cariere extraordinare ca a lui Caesar, generalul politician, fără munca și profesionalismul subofițerilor romani, anume centurionii. Nu ar fi fost posibile cuceririle și Romanizarea fără dedicația și îndrumarea acestor centurioni, indiferent de legiunile în care au servit, indiferent de regiunile în care au antrenat soldații romani. Studiul nostru a ales doar trei astfel de dascăli ai vastei pepiniere militare romane: *Marcus Calventius Viator*, *Sextus Pilonius Modestus* și *Tiberius Claudius Ulpianus*, toți centurioni cu o vastă experiență, a căror carieră ne-a impresionat, având ceea ce astăzi am numi CV-uri model.

Dacia a fost după cucerirea sa total romanizată și datorită carierelor extraordinare ale acestor subofițeri, centurionii, care fiind cetățeni romani, unii din triburile vechi, fondatoare ale Romei, au știut să reclădească mici Rome, acolo unde misiunea militară i-a purtat. Datorită centurionilor au fost posibile integrarea învinșilor în trupele auxiliare, deoarece ei prin instrucție, antrenamente și empatie au știut să facă romani, chiar soldați ai Romei din cei care odinioară i-au fost dușmani.

Textele epigrafice latine din Dacia abundă în carierele acestor oameni extraordinari, tocmai prin faptul că ei au fost primii romanizatori ai Daciei, mai ales prin cunoașterea artei lui Marte. Din această cauză ne revine datoria de a scoate la lumină aceste modele ale inițiatorilor în arta lui zeului războiului pentru Cetatea Eternă, indiferent unde era ea prin armatele ei, inclusiv în spațiul nostru.

Bibliografie

Goldsworthy, Adrian, *Totul despre armata romană*, Traducere din limba engleză de Liana Stan, București, Editura Enciclopedia RAO, 2008.

Guțu, Gh., *Dicționar Latin-Român*, Ediție revăzută și completată, București, Editura Științifică, 1993.

****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*; Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul I, (IDR, I)*, Introducere istorică și epigrafică, *Diplomele militare. Tăblițele cerate*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de Ioan I. Russu, Prefață de Acad. Prof. Stefan Pascu, președintele secției de științe istorice, București, editura Academiei R.S.R., 1975.

****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*; Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul II, (IDR, II) Oltenia și Muntenia*, Culese, traduse în românește și însoțite de comentarii și indici de Grigore Florescu și Constantin C. Petolescu, București, Editura Academiei R.S.R., 1977.

****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*; Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul III, (IDR, III, 1) Dacia Superior 1, Zona de Sud-Vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș)*, Adunate, însoțite de comentarii și indici, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Milena Dušanić, Nicolae Gudea, Volker Wollmann, București, Editura Academiei R.S.R., 1977.

****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*; Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria a II-a, *Inscripțiile din Scythia Minor, grecești și latine, volumul II, Tomis și teritoriul său, (IDR, II)*, Culese, traduse, însoțite de comentarii de Iorgu Stoian, indici de Al. Suceveanu, București, Editura Academiei R.S.R., 1987.

****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*; Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul III, Dacia Superior 2, Ulpia Traiana Dacica Sarmisegetusa*

(IDR, III/2), Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Ioan PISOȘI Volker Wollmann, București, Editura Academiei R.S.R., 1980.

****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul III, 4, Zona răsăriteană*, (IDR, III/4) Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu, București, Editura Academiei R.S.R., 1988.

****Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria a doua, *Inscripțiile din Scythia Minor, Volumul V, Capidava-Troesmis-Noviodunum*, Adunate, însoțite de comentarii și Indici de Emilia Doruțiu - Boilă, București, Editura Academiei R.S.R., 1980.

Petolescu, Constantin, C., *Auxilia Daciae*, București, Editura Ars Docendi, 2002.

Petolescu, Contantin, C., *Epigrafiă latină*, București, Editura Ars Docendi, 2001.

Petolescu, Contantin, C., *Inscriptions externes concernent l'histoire de la Dacie, (vol. II – I.D.R.E.)*, București, Editura Enciclopedică, 1996.

Popescu, Emilian, *Inscripții grecești și latine din sec. IV – XIII, descoperite în România*, București, Editura Academiei R. S. R., 1976.